

Ongelukkige levenseinden in de 17de eeuw

Zelfmoordenaars voor het gerecht in Weert

door Jos F.A. Wassink

Inleiding

In dit artikel zal getracht worden vier mensen met hun ellende en sores tot leven te wekken. Enkel aan de hand van archiefbronnen kan men over hen iets te weten komen. Van hun belevingswereld weten we feitelijk niets rechtstreeks. Gevoelens van angst en verdriet zijn zeer moeilijk te traceren. Slechts enkele gedragingen van hen kunnen we achterhalen. Bij de beoefening van mentaliteitsgeschiedenis worden rechterlijke archieven in een heel ander licht bekeken dan bij rechtsgeschiedenis. De teksten van de getuigenverklaringen zijn voor het leren kennen van de gedachtenwereld van een persoon belangrijk geweest. Het volgen van het spoor van de procedures is eraan ondergeschikt gemaakt. De onderhavige vorm van geschiedschrijving eist een nauwgezet lezen en interpreteren van verklaringen. Omdat er weinig bekend is van het dagelijks leven en de mentaliteit van de Weertenaren in de 17de eeuw kunnen bijna alle woorden in bepaalde processtukken van gewicht zijn.

Ook extreme gebeurtenissen, en dat zijn de zelfmoorden van Vessens Cornelis, Jasper Neijns, Joris Smets en Hendrik Knoups zeker, kunnen representatief zijn. Zij stellen ons in staat mensen en hun achtergronden uit het 17de eeuwse Weert te leren kennen. De volkscultuur presenteert zich hier. Van de opvattingen van de Westeuropese elite in de 17de eeuw is veel bekend. De wereldlijke en geestelijke gezaghebbers leefden in een andere culturele wereld dan het volk. De vrijwel uitsluitend mondeling overgeleverde cultuur van de lagere standen heeft slechts weinig en praktisch alleen verminkte sporen nagelaten. We kunnen hun wereld nagenoeg alleen kennen via de bronnen van een elite. Zelfmoord werd door de katholieke kerk sterk veroordeeld. In het oude Griekenland en in het Romeinse Rijk kon zelfmoord, men kan daar beter spreken van zelfdoding, nog eervol zijn.¹ Kerkvaders, zoals Augustinus en Thomas van Aquino, veroordeelden zelfmoord op grond van de bijbeltekst, "Gij zult niet doden!"² Ook Luther en Calvijn veroordeelden op basis hiervan zelfmoord. Voor de katholieke kerk was zelfmoord een doodzonde. Een zelfmoordenaar werd een kerkelijke begrafenis geweigerd. Het wereldlijke gezag strafte een zelfmoordenaar in het Ancien Régime eveneens streng. Op veel plaatsen werden zijn goederen verbeurd verklaard. Het lijk mocht vaak niet door de deur het huis uitgedragen worden, maar moest onder de drempel door gesleept worden of door honden met touwen door een gat in de muur getrokken worden. Soms werd het stoffelijk overschot daarna in stukken gesneden en op een rad te kijk gesteld. Lijken van zelfmoordenaars in Amsterdam werden, voordat ze op het misdadigerskerkhof werden begraven, eerst opgehangen in de Volewijck. In protestantse plaatsen in Groningen werden lijken van zelfmoordenaars verbrand. In Augsburg werd het stoffelijk overschot van de zelfmoordenaar in een ton in de Lech geworpen.³ Het Hof van Holland oordeelde dat een zelfmoordenaar op een horde naar het galgeveld gesleept moest worden om aldaar begraven te worden. Zijn goederen werden verbeurd verklaard. De geleerde P.C. Hooft steunde de weduwe van een zelfmoordenaar bij haar verzoekschrift van confiscatie verschoond te blijven. Haar man had waarschijnlijk de dood gekozen uit angst voor de pijnbank die hem te wachten stond omdat hij verdacht werd van brandstichting bij Blaricum.⁴ Bij Haarlem werd het lijk van Van Leedenberg, een zelfmoordenaar, in de kist aan de galg gehangen.⁵ In het Gelderse kwartier van de Veluwe was het gebruikelijk dat het lijk van een zelfmoordenaar met het hoofd in een "micke", dat was een gaffelvormige galg, werd gehangen.⁶

Pentekening van Esaias van de Velde, "Het ophangen van de kist met het lijk van G. van Ledenberg", 1619. Teylers Museum Haarlem.

Ook volgens het Gelderse land- en stadsrecht voor het Overkwartier van Roermond van 1619, dat in de 17de eeuw in Weert vaak toegepast werd, moest zelfmoord streng gestraft worden.⁷ Als een lijk gevonden werd, was men verplicht daarvan aangifte te doen. Alvorens het aangeraakt mocht worden, moesten schepenen visitatie gedaan hebben. Indien iemand zichzelf moedwillig, uit angst voor straf wegens een misdaad, ter dood had gebracht, dan werden zijn goederen aan de heer verbeurd verklaard en moest zijn lijk in een grote houten vork op de gerechtsplaats gehangen worden. Opmerkelijk was dat er slechts één motief werd genoemd voor zelfmoord. Er was dus ruimte voor het gerecht om zelfmoord niet te bestraffen. In het Ancien Régime was het vanzelfsprekend dat tegen een misdadiger, al was deze gestorven, geprocedeerd kon worden. Veelal werden echter de naaste verwanten van de overledene ook gedagvaard.

Een belangrijke verzachtende omstandigheid voor de zelfmoordenaar kon zijn krankzinnigheid zijn. De dader was dan volgens het gerecht niet geheel toerekeningsvatbaar. De waanzinnige mens werd in de loop der eeuwen steeds met andere ogen bekeken. In de middeleeuwen was er plaats voor de gek. Vaak werd hij door zijn familie verzorgd. Soms werd hij weggejaagd naar een andere plaats om daar te gaan leven. Hij werd nooit geheel uit de samenleving gebannen. Bij de maatschappij hoorden gekken, zodat de mensen er zich aan konden spiegelen.⁸ In de gotische kathedralen werden vaak afbeeldingen van waanzinnigen aangebracht. Ook in de zestiende eeuw zien we in de schilderkunst en architectuur nog de meest vreemde afbeeldingen. We hoeven maar naar de werken van Jeroen Bosch of naar de details in de plafondschildering van de Martinuskerk in Weert te kijken om te zien dat er plaats was voor de waanzin. De Renaissance had echter de nieuwe mens gebracht in Europa, eerst in Italië en later in het Noorden. Deze cultuurstroming verdrong bij de culturele elite het irrationele naar de diepte en marginaliseerde de waanzinnige mens. In de zestiende eeuw verdween de lepra grotendeels uit Europa. De leprozen hadden buiten de maatschappij gestaan. Op veel plaatsen waren er aparte huisjes voor hen, zo eveneens in Weert, onder andere buiten de Molenpoort en bij de Matthiaskapel buiten de Maaspoort. In de 17de en 18de eeuw werden de zinnelozen steeds meer buiten de maatschappij geplaatst. Het leek wel of zij samen met de berooide mensen en zwervers de rol van de melaatsen hadden overgenomen.⁹ Tot aan het einde van de 18de eeuw werd de waanzinnige niet zozeer beschouwd als een zieke maar meer als een bijna dierlijk wezen. Men dacht dat gekken het

meest ellendige bestaan lang konden verdragen. De geneeskundige ging er in die tijd vanuit dat gekte werd veroorzaakt door een verkeerd evenwicht van lichaamsvochten. De lichaamssappen waren van invloed op de houding van de mens. Omgekeerd kon het doen en laten van een persoon van invloed zijn op zijn lichaamssappen. Er was dus een wisselwerking tussen de productie van lichaamssappen en gedrag. De gal speelde, naar men meende, een grote rol. De taak van de geneesheer was beperkt tot het trachten de "gistingsprocessen" in het lichaam, die de waanzin hadden veroorzaakt, te bestrijden.¹⁰ Pas op het einde van de 18de eeuw beschouwde men histerie en hypochondrie tot het domein van geestesziekten. In de 17de eeuw hanteerde men termen als "frenesie", "melancholie" of "delirium melancholicum" en "manie" om een toestand van waanzin waarin een persoon verkeerde, aan te duiden. Manie had te maken met droogte, met vermindering van lichaamsvochten. Manische mensen waren van binnen heet en droog. De melancholicus daarentegen was van binnen vochtig, zwaar en koud. Melancholie ging gepaard met droefheid en angst; manie met durf en razernij.¹¹ Frenesie was een algemene uitdrukking voor waanzin. De oprichting in 1657 in Parijs van het Hôpital Général waarin armen, zieken, gebrekkigen en waanzinnigen werden ondergebracht, markeerde het begin van het ontstaan van een nieuwe houding tegenover waanzinnigen. Geleidelijk aan werden in veel steden dergelijke tehuizen opgericht. In 1760 werd er zo'n hospitaal generaal in Roermond in gebruik genomen.¹² Eerst in de 19de eeuw werd waanzinnigheid algemeen als vorm van geestesziekte gezien, die weinig of niets van doen had met lichaamssappen. De huidige visie dat iemand die suïcide pleegt meestal psychische problemen heeft, kan niet geprojecteerd worden op de 17de eeuwse samenleving. De leef- en denkwereld van toen was wezenlijk anders. Schuld- en schaamtegevoelens, de vrees voor God en de angst voor verlies van aanzien of voor straf, zijn maatschappelijk bepaald. Derhalve zijn er grote verschillen bij de beleving van deze angsten en gevoelens tussen de 17de- en 20ste- eeuwse mens.¹³ Elk van de vier gevallen van zelfmoord die in de 17de eeuw voor het gerecht van Weert zijn verschenen, is uniek. Bovendien was van iedere zelfmoordenaar de geestgesteldheid anders. De ongelukkigen hadden hun eigen leefwereld met hun problemen.

Vessens Cornelis in 1628.

Op 10 februari 1628 bevonden de schout en enkele schepenen van Weert zich in de stal van Allet Schrijvers aan de steenweg buiten de Langpoort.¹⁴ Ze waren hier naar toegekomen om een onderzoek in te stellen naar de doodsoorzaak van Vessens Cornelis. Op het zoldertje achter boven de stal zagen ze zijn lijk aan een touw hangen. In hun visitatieverslag werd geschreven dat de handen en voeten van de gestorvene niet gebonden waren. Het dubbele hennepouw om de nek was anderhalve voet lang, dit was ongeveer 45 cm., en hing om een houten pin, waarmee de hanebalk in het gebint was vastgezet. De voeten van het lijk raakten de plankenvloer niet. De schout trok de voor de hand liggende conclusie dat Vessens Cornelis zelfmoord gepleegd had. Voor hem was het duidelijk dat de gestorvene zichzelf met kwade bedoelingen had opgehangen. Nog dezelfde dag begon hij een proces volgens de procedure van het kort onvertogen recht, waarbij op korte termijn recht werd gesproken, tegen de gehangene. Hij eiste in zijn aanklacht dat het lijk onder een drempel door gesleept zou worden naar de gerechtsplaats bij de Moesdijk. Daar moest het, als afschrikwekkend voorbeeld, "tussen hemmel ende erde" in een grote vork gehangen worden.

Rut Aerietz, de pleegvader van Vessens Cornelis, nam het op voor de overledene. Hij stelde zich tegen de aanklacht van de schout te weer. Vessens Cornelis, ook wel Vestens of Weijstens Cornelis genoemd, was een zoon van Petter Vestens. Van zijn moeder werd alleen de voornaam "Geurt" in de stukken vermeld. Zijn vader was overleden. Vessens Cornelis was 14 of 15 jaar oud en zijn pleegvader was verantwoordelijk

Het huis "De Trumpert", in de buurt waar eertijds het galgeveld bij de Moesdijk was. Nabij deze plaats werd in 1628 een klokje geluid toen het lijk van Vessens Cornelis werd opgehangen.

voor hem. Volgens de schout was de zelfmoord op 9 februari gepleegd. Rut Aerietz had zich wellicht grote zorgen gemaakt over zijn pleegzoon voordat hij gevonden was. Rut geloofde niet dat Vessens zelfmoord had gepleegd. Hij meende dat een jongen van 14 of 15 jaar nog geen grote zorgen kon hebben en niet zo ongelukkig kon zijn dat hij de dood als enige uitweg zag. Hij klaagde over de procesvoering en zei dat er geen bewijzen van getuigen waren aangevoerd waaruit bleek dat er sprake was van zelfmoord. Hij meende dat in criminele zaken tenminste drie getuigen die een goede naam en faam hadden, moesten kunnen verklaren wie het delict had gepleegd. Voor hem was het "claeuder als de sonne" dat een bewijs voor zelfmoord ontbrak. Volgens Rut was de houten pin waaraan de strop van zijn pleegzoon had gehangen te kort geweest om zichzelf aan op te kunnen hangen. Rut Aerietz opperde derhalve dat Vessens met een stel jongens had gespeeld op de zolder. De jongens zouden het koord zonder dat Vessens het had geweten aan de pin vastgemaakt hebben. Toen hij zich had opgehangen zouden de jongens uit angst en verbazing zijn vertrokken. Volgens Rut moest de aanklager zijn verhaal serieus nemen. Getuigenverklaringen hierover waren er niet want de jongens zouden, volgens Rut, de schuld aan de dood niet toegeven.

Rut meende dat zich in 1604 een gelijksoortig ongeluk had voorgedaan. Ook destijds was er iemand door de schout veroordeeld wegens zelfmoord. Maar snel was gebleken dat iemand anders hem had opgehangen en dat deze was gevlucht. De overledene was in gewijde aarde begraven. In het oud-rechterlijk archief van Weert zijn geen gegevens

over dit incident aangetroffen. Misschien heeft het zich elders afgespeeld. Waarschijnlijker is nog, gezien het feit dat het al lang geleden was, dat het jaartal en de gebeurtenissen niet precies klopten. In 1605 had er in Weert wel een ruzie plaats in een herberg waarbij Peter van Moffert in de borst werd gestoken door Jan Beelen.¹⁵ Na zes weken overleed Peter aan de gevolgen van de verwonding. Hoewel niemand kon verklaren gezien te hebben dat Jan Beelen Peter van Moffert had gestoken, was Jan na het overlijden van Peter voortvluchtig. Na enige tijd keerde hij echter terug in Weert. Aan het Hof van het Overkwartier van Gelre in Roermond verzocht hij geen straf te krijgen omdat hij uit verdediging had gehandeld. Uit de archivalia bleek echter nergens dat men in Weert aanvankelijk had gedacht dat Peter van Moffert zelfmoord had gepleegd. Rut Aerietz beweerde dat zijn pleegzoon het slachtoffer was geworden van een uit de hand gelopen spel of ruzie. De schepenen dachten daar anders over. Zij vroegen aan de gerechtsboden Cornelis Offermans en Joost van Dorsten en de veldschut Merten Lemmen en enkele andere bekenden van de overledene of hij wel altijd goed bij zijn verstand was geweest. De ondervraagden konden niet anders antwoorden dan dat aan hem nooit iets bijzonders was opgevallen. Na beraadslagingen, die waarschijnlijk niet lang geduurd hebben, kwamen de schepenen nog op 10 februari met een triest vonnis. Ze waren ervan overtuigd dat Vessens Cornelis zelfmoord had gepleegd. Ze hadden te oordelen over de feiten en vroegen zich niet af waarom de jongen tot de radicale stap was gekomen. De jongen had een groot kwaad bedreven door zichzelf het leven te benemen en diende daarvoor zwaar gestraft te worden. Het lijk moest op een kar vervoerd worden naar de gerechtsplaats aan de Moesdijk. Daar moest het, overeenkomstig de aanklacht, gehangen worden in een grote houten vork.

Jasper Neijns in 1665

Op 1 mei 1665 spande Johan Costerius in zijn hoedanigheid van schout van Weert voor de schepenbank van Weert een proces aan tegen het dode lichaam van Jasper Neijns en diens naaste verwanten.¹⁶ Costerius beweerde dat Neijns op 28 april 1665 zelfmoord had gepleegd door zich de keel door te snijden. Hij eiste dat het lijk onder de drempel door, op een horde, het huis uitgesleept zou worden naar de gerechtsplaats of het galgeveld om daar, anderen ten voorbeeld, in een vork gehangen te worden. De goederen van Neijns moesten ten behoeve van de heer van Weert geconfiscieerd worden. De familie van Jasper verweerde zich krachtig tegen de schout. Zij verlangde voor Jasper een christelijke begrafenis in gewijde aarde. De verwanten ontkenden niet of nauwelijks dat Jasper zichzelf de keel had doorgesneden. Zowel voor de schout als voor de familie was de geestelijke toestand waarin Jasper de laatste weken verkeerde van groot belang. Indien Jasper volledig bij zijn verstand tot de fatale handeling was gekomen, had hij een groot kwaad gepleegd en kon er van een christelijke begrafenis absoluut geen sprake zijn. Als hij niet geheel toerekeningsvatbaar was geweest, zouden de schepenen wellicht toestaan dat hij in gewijde aarde begraven zou worden. Uit de verhoren van getuigen, die aanvankelijk grotendeels in aanwezigheid van de schout en twee schepenen in betrekkelijke beslotenheid plaats hadden op het kasteel te Weert, de woning van de schout, en niet zoals gewoonlijk voor de schepenbank in het stadhuis, kunnen we ons een beeld vormen van de laatste ongelukkige weken van het leven van de zelfmoordenaar.

Jasper Neijns was een gerespecteerd man in de stad Weert en verdiende de kost als slager en handelaar. Hij woonde binnen de poorten in de Molenstraat.¹⁷ Als gekorene was hij betrokken geweest bij het bestuur van de stad. Hij was deken van een schutterij en meester van het cremers- of St. Nicolaasgilde geweest. Bovendien stond hij bekend als goed katholiek en was hij lid van de Onze Lieve Vrouwebroederschap bij het klooster van de Franciscanen op de Biest en betaalde trouw zijn deel aan de waskaarsen voor

de processie van de broederschap. Hij was altijd vrolijk van aard geweest. Op 18 juni 1652 was hij in de St. Martinuskerk te Weert getrouwd met Magdaleen Janssen. Ze kregen negen kinderen.¹⁸ De oudste, Joannes, was op 23 februari 1653 gedoopt en was dus twaalf jaar oud toen Jasper stierf. Henricus, zijn jongste kind, was gedoopt op 3 september 1664 en dus nog geen acht maanden oud. Naast de meid Susanna Deckers, die waarschijnlijk inwonend was, werkte de dienstmaagd Anna van Venloe voor het gezin van Jasper Neijns. Jacob Rochussen stond hem al enige jaren als slachter bij. Vier kinderen en zijn vrouw waren al enige tijd ziek toen ook Jasper geveld werd. Jasper ging beven, werd koortsig, kreeg brand in het gezicht, had veel dorst en werd onrustig. Zij hadden allen dezelfde ziekte, waarvan men de naam niet kende. De chirurgijns konden slechts vaststellen dat ze niet de "brandende koorts" hadden. Bovendien kreeg Jasper veel last van hoofdpijn, maar dat kwam volgens de heelmeesters doordat hij vaak te veel dronk. Zijn vrouw en enkele kinderen waren er al ernstig aan toe toen Jasper nog redelijk in orde was. Omdat Jasper vreesde dat zijn vrouw Magdaleen zou sterven liet hij bij het klooster van de Franciscanen op de Biest twee missen voor haar lezen en zond hij drie kaarsen naar het klooster. Toen Jasper ernstiger ziek werd, waren Magdaleen en de vier kinderen nog zo beroerd dat ze de hele dag bed moest houden. Een koopster van vlees, Jenneken Lappen, adviseerde Magdaleen haar zuigeling de borst te geven om zo de brand in haar lichaam te verminderen. De buurvrouw, Martijn van Stommelen, kwam geregeld om te helpen bij de verzorging van de zieken. Zij maakte af en toe de bedden op. Zij gaf ze soms iets te drinken of iets warm te eten. Het gebeurde nogal eens dat ze moesten overgeven. De chirurgijns, meester Angelo of Engel Mammoni en zijn zoon meester Andries Mammoni, waren een enkele keer op bezoek geweest. Andries deed bij Jasper op zondag 26 april 1665 aderlating. Hij gaf hem ook een purgeermiddel om de stoelgang te bevorderen. Toen Andries Mammoni de volgende dag aan Jasper vroeg hoe het met hem ging, kreeg hij ten antwoord dat hij zich nu beter voelde dan voor de aderlating. Veel vertrouwen bleken de getuigen later niet in de geneeskunst van de twintigjarige Andries Mammoni te hebben. Hij had het vak geleerd van zijn oude vader, die al zestig jaar ervaring had. Engel Mammoni had volgens eigen verklaring in Spaanse gasthuizen en in verschillende steden gewerkt. Hij meende zich te kunnen meten met de beste chirurgijns van Gelre en Brabant. Zijn geneeskundige ervaring achtte hij groter dan die van de medische doctor in Weert. De schout verklaarde dat de oude Mammoni nog de tegenwoordigheid van geest had van een vijftigjarige. Zijn ouderdom werkte in zijn voordeel omdat hij kon bogen op een lange ervaring. In zijn eigen apotheek maakte hij zelf medicijnen. De Mammonis overschreden soms hun bevoegdheden. Zo ging Andries zijn boekje te buiten door slechts op aanraden van zijn vader, zonder het advies van de medische doctor, de aderlating te verrichten. Ongeveer twee weken voor zijn dood vertelde Jasper Neijns aan zijn broer Simon, die ook slager was, dat hij onlangs in Nederweert bij Tijs Coolen twee slagmessen had gekocht. Hij had deze messen, die hij gebruikte voor het slachten van koeien en schapen, rond Pasen, begin april, aangeschaft. Hij zou zich later met een van deze nieuwe messen van het leven beroven. Enige tijd voor zijn dood werd het voor de omgeving duidelijk dat Jasper zeer ernstig ziek was. Op vrijdag 24 april moest Jacob Rochussen voor Jasper een koe slachten. Toen hij de volgende dag terugkwam om in zijn keuken het vlees uit te benen, kwam Jasper uit zijn bed. Zonder een broek aan te trekken ging hij in de keuken staan. De mannen wisselden geen woord en Jasper kroop het bed in. De volgende dag, een zondag, kwam Jacob rond het middaguur terug bij Jasper. In de keuken stonden bonen en vers vlees op tafel. Naast het vuur stond nog een pot met vlees. Jasper kwam weer uit bed. Hij verscheen helemaal aangekleed in de keuken. Hij wilde dat de pot met vlees verwijderd werd omdat hij de reuk niet kon verdragen. Hij ging meteen van de keuken naar de kamer. Van waanzinnig gedrag van Jasper was geen sprake.

De zeventiende-eeuwse mens kende, in vergelijking met de middeleeuwer, een grotere schaamte om zich naakt te vertonen aan anderen, zeker aan zijn meerdere.¹⁹ Naakt rondlopen getuigde haast van zinneloosheid. Erasmus schreef in 1530 dat het onbehoorlijk was iemand te groeten die bezig was zijn gevoeg te doen of te wateren. Een welopgevoed mens ontblootte niet onnodig de lichaamsdelen, waaraan van nature een schaamtegevoel was verbonden. Als het toch nodig was, diende het met gepaste schroom te gebeuren, ook al zag geen ander mens het, want de engelen waren altijd aanwezig. In de middeleeuwen sliepen de leken geheel naakt. In de zestiende eeuw kwam hierin verandering bij de bovenlaag van de maatschappij. In de zeventiende en achttiende eeuw gingen ook de gewone mensen steeds meer in speciale nachtkleding of met ondergoed aan naar bed.

Toen Andries Mammoni de aderlating had verricht, wilde Jasper een slok wit bier. Mammoni weigerde het hem. Jasper werd daarop nijdig, stapte uit bed, haalde uit de schuur turf en sloeg die als een woesteling op zijn knieën in stukken. Hij werd hierdoor zo uitzinnig "dat hij (met reverentie) met zijn mannelijkheid bloot ende onbedeekt ginge staen in geselschap van vrouwen dochters ende andere". De dichtbij Neijnsens wonende herbergier Jacob Luijten had verscheidene keren gezien dat Jasper uit bed kroop en met zijn onderkleren aan voor het vuur in de keuken ging zitten. Luijten had hem weleens de mantel aangedaan en een muts opgezet. Ook andere bezoekers zagen Jasper wel eens niet goed aangekleed. Sommige getuigen poogden dit als bewijs voor de zinneloosheid van Jasper aan te voeren. Maandag 27 april kreeg Jasper bezoek van zijn oom Simon Neijnsens. Jasper zat in de keuken voor het vuur met een mantel om de nek en een servet op het hoofd. Toen Simon binnenkwam, stond hij op om naar zijn kamer te gaan. Hij zei: "och hoe kranck ben ick" en bereikte al waggelend en stotend tegen de muren zijn bed. Zijn moeder Aelken stopte hem onder. Die maandagavond, een dag voor zijn dood, kreeg Jasper bezoek van zijn twee goede vrienden, Jan van Buel en de herbergier Jacob Luijten. Zij hebben met Jasper in zijn keuken voor het vuur zitten praten. Jasper zat in zijn ondergoed en beefde. Jacob Luijten zette hem nog een muts op. Wellicht kwamen de mannen tot een wat vertrouwelijk gesprek. Jasper vertelde hun dat het slecht met hem ging. De mannen vensten hem veel moed. Zijn tante Barbara Pitten bezocht het gezin Neijnsens nog op 28 april 's morgen om negen uur. Toen zij stond te praten met Magdaleen, die in de keuken in bed lag, kwam Jasper, zonder schoeisel, met afgezakte kousen en blootshoofds uit zijn slaapkamer. Hij wilde bij de zieke Magdaleen in bed liggen en kroop zo, wellicht met enige hulp van de meid Susanna, met zijn broek aan bij haar onder de dekens. Geen tel later stond hij alweer naast het bed. Tegen de meid zei hij: "Waerom hebt ghij mij in dijen brant geleijt"? Barbara waarschuwde Jasper voor verkoudheid en stuurde hem terug naar zijn kamer. Zij legde vuur aan. Toen Jasper rustig bij het haardvuur in de keuken ging zitten, vertrok Barbara naar huis. Jasper mag dan onkuis en vreemd gekleed zijn geweest, maar echt waanzinnig zal Barbara hem niet gevonden hebben want dan zou ze hem niet, zoals de schout later terecht opmerkte, alleen bij het vuur gelaten hebben. Jasper had geen wartaal gesproken.

De getuigen memoreerden geregeld de verstrooidheid en het onrustige gedrag van Jasper. Zij voerden dit eveneens aan als teken van waanzinnigheid. Verschillende vrouwen die bij de zieke Jasper op bezoek kwamen, verklaarden dat hij erg beefde met zijn handen en niet lang stil kon liggen of zitten. Jen van Helden zei dat Jasper telkens van het ene bed naar het andere liep. Merreken van Halen getuigde dat ze dinsdag 28 april 's middags in het huis van Jasper was gekomen en hem had aangetroffen in de keuken op een zitbank. Zij had hem aangeraden naar bed te gaan, maar hij had gezegd dat hij niet kon liggen. Martijn Stommelen, de buurvrouw van Jasper, en de meid, Susanna Deckers, verklaarden dat hij in de nacht van 27 april en de dag erop zeer

ongedurig was. Hij kwam geregeld 's nachts uit bed en ging dan bij het haardvuur zitten, soms helemaal aangekleed en soms in zijn onderkieren. De meid Susanna Deckers had op de laatste dag van Jasper het bed zes keer opnieuw moeten opmaken. Die dag had Jasper maar liefst zeven appels achter elkaar opgegeten en daarbij drie potten bier gedronken. Dat Jasper moest overgeven zal de vrouwen niet verbaasd hebben. Martijn vond het wel vreemd dat Jasper haar gevraagd had zijn vrouw Magdaleen een stukje van een appel te geven en haar uit een kom te laten drinken waarin hij bier en broodkorsten had gedaan. Vaes Pluenens verklaarde dat hij op een heldere namiddag zijn zieke oom Jasper bezocht. Jasper lag geen moment stil in bed. Vaes vroeg aan zijn oom hoe het met zijn gezondheid was; deze antwoordde slechts met "goeden nacht neef Vaes". Toen Vaes bleef doorvragen, herhaalde Jasper slechts zijn afscheidsgroet. Jasper kon niet te klagen hebben over gebrek aan medeleven van de kant van zijn familie, zeker niet in zijn laatste paar dagen. Zijn moeder Aelken kwam vaak kijken. Terwijl ze er weer eens was, kwam ook zijn zestig jaar oude nicht Geerten Smeets op bezoek. Zij zag Jasper erg beven met zijn handen. Aan de schepenen verhaalde de nicht dat Jasper erg afwezig was geweest. Zij hadden samen met de dienstmeid bij het vuur gezeten. Nadat Aelken kenbaar had gemaakt dat zij naar huis wilde gaan, had Jasper gezegd dat zijn meid weldra zou komen, terwijl deze nota bene naast hem zat.

Een ander argument voor het ontoerekeningsvatbaar zijn van Jasper dat door de gedaagden werd aangevoerd, was dat hij besmet zou zijn geweest met de hete of brandende koorts. De chirurgijns, vader en zoon Mammoni, hadden vastgesteld dat de familie Neijns de brandende koorts niet had. De aangeklaagden lieten echter weten geen hoge dunk te hebben van de medische kennis van de chirurgijns, die niet, zoals doctoren, goed op de hoogte waren van inwendige ziekten. De Mammonis hadden de euvelen moed gehad te verklaren dat Jasper niet "dul" was geweest. De partij van Jasper voerde aan dat er al enige tijd een ziekte heerste in Weert en Nederweert die bij geen enkele medische doctor, laat staan een chirurgijn, precies bekend was. Zij die er door getroffen waren, gingen zich na enige tijd uitzinnig gedragen. Een kapelaan was zo waanzinnig geworden dat hij onder andere de zoon van de secretaris van Nederweert, Van Thulden, met een bijl bedreigde had. Een gerechtsbode van Nederweert had ook een tijd als een krankzinnige rondgelopen.

De partij van Jasper was zeer vindingrijk wat betreft argumenten die een verwarde geestelijke staat van Jasper aannemelijk moesten maken. Zo betoogde men dat Jasper tot een zeer melancholische staat was gekomen doordat het gerecht bij hem, in verband met een schuldvordering, beslag had laten leggen op een grote partij vlees. Jasper had onder meer schulden gekregen omdat hij niets meer verdiende doordat hij zelf niet meer kon werken en andere slachters in dienst had moeten nemen. Dat er in de vleeshandel grote bedragen omgingen, bleek uit een later proces dat de weduwe van Jasper Neijns in 1666 tegen overste Rowelli aanspande. Zij vorderde van hem 364 gulden, 19 stuivers en 2 oort voor geleverde waren. De schepenen van Weert stelden haar in het gelijk.²⁰ Bij het proces tegen het lijk van Jasper was er iemand die getuigde dat er sprake zou zijn geweest van een roofmoord. Jasper zou 500 gulden op zak gehad hebben. De schout kon niet ontkennen dat dit gerucht in Weert in omloop was. Hij hechtte echter geen enkele waarde aan dit verhaal.

Waarschijnlijk geheel onaangekondigd was Jasper tot zijn fatale daad gekomen. Slechts tegen Heijlken Blomers, een vijftigjarige vrouw die verschillende keren bij Jasper was geweest, misschien om vlees te kopen, had hij gezegd, toen Magdaleen al ernstig ziek was, dat hij samen met zijn vrouw wenste te sterven. Op dinsdag 28 april 1665, 's avonds tegen acht uur, ging de buurvrouw Martijn Stommelen nog even kijken in het huis van Jasper. Zij trof hem in de keuken voor het vuur aan. Hij at brood en dronk wat bier. Zij vond zijn toestand redelijk en wenste hem goedenacht. Kort daarna ging Jen Simons,

Maquette van de "Nyenborgh", het kasteel te Weert waar getuigen in het proces tegen Neijnsens werden verhoord. Gemeentelijke Musea Weert.

de vrouw van Simon Neijnsens, op bezoek bij het gezin van haar neef Jasper Neijnsens. In de keuken trof zij Jasper aan, die haar groette met "goeden avont moije". Zij liep gevolgd door Jasper naar de kamer waar Magdaleen lag. Zij zagen dat ze zeer ziek was. Jasper ging meteen terug naar de keuken. Na enige tijd ging Jen ook naar de keuken waar ze met Jasper wilde praten over de slechte toestand van zijn vrouw. Zij trof hem daar echter niet aan. De dienstmeid Susanna Deckers had Jasper naar de stal zien gaan maar wist niet waar hij nu was. Inmiddels liep het tegen negen uur en kwam Anna van Venloe bij de doodzieke Magdaleen waken. Omdat Jen Simons vond dat Jasper niet goed in orde was, gaf ze Susanna of Anna de opdracht te gaan kijken of hij bier was gaan drinken bij de herbergier Jacob Luijten. Al snel bleek dat hij daar niet was. Tegen negen uur kwam ook Barbara Pitten, een andere tante van Jasper, op bezoek. Jasper was nog steeds zoek. De dienstmeid, de buurvrouw en de tantes kwamen tot de conclusie dat Jasper bij zijn moeder Aelken buiten de stad moest zijn.

Eerst de andere morgen kwamen de verwanten en de buren er achter wat er was gebeurd met Jasper. Zijn moeder Aelken was al vroeg naar de stad gekomen. Om zeven uur vond Martijn, de buurvrouw, het geheel bebloede lijk van Jasper op een hoop turf in de stal bij zijn huis. Zij riep er onmiddellijk moeder Aelken en tante Jen Simons bij. Ze constateerden dat hij zich de keel doorgesneden had. Het mes lag nog onder zijn hoofd. De meid Susanna verklaarde later valselijk, met het nodige gevoel voor drama, dat het zijn eigen mes was waarmee hij het brood sneed en boterhammen voor de kinderen smeerde. Martijn van Stommelen stelde voor het lijk niet aan te raken alvorens de gerechtelijke visitatie was verricht. Aelken en Jen wilden het overlijden nog geheim houden voor de schepenen. Aelken ging samen met Martijn het lijk uitkleden en wassen. Daarna legden ze het op bed. Ze spraken af dat ze zouden zeggen dat hij sliep als er iemand naar Jasper zou vragen. Voor het verzwijgen van de zelfmoord was aan Martijn en de dienstmeid Susanna beiden, naar eigen zeggen, een nieuwe rok beloofd. Hoe het ook zij, de schout en de schepenen waren weldra op de hoogte van de gebeurtenis en zij kwamen de zogenaamde "oculaire inspectie" verrichten waarbij zij vaststelden dat de keel doorgesneden was.

Zolang het tegendeel van de kwade opzet van de zelfmoordenaar niet bewezen was,

konden de schepenen een begrafenis in gewijde aarde niet toestaan. Hoewel er vaart achter de zaak werd gezet, de getuigenverhoren begonnen al op 30 april, kon het lijk niet tot het einde van het proces boven de grond blijven staan. De gedaagden verklaarden bovendien niet zo snel te kunnen reageren op de aanklacht. Zij eisten vergeefs eerst op de hoogte gesteld te worden van de door de aanklager ingewonnen "preparatoire informatie". De schepenen wonnen advies in van een aantal rechtsgeleerden, die waarschijnlijk verbonden waren aan het hof van het Overkwartier van Gelre in Roermond. De bisschop van Roermond had laten weten dat hij een begrafenis in gewijde aarde verbood. Reeds op 2 mei velden de Weerter schepenen een voorlopig, interlocutoir, vonnis waarbij bepaald werd dat het lijk begraven kon worden buiten de gewijde grond van de kerk of het kerkhof totdat er een definitief vonnis gewezen werd. De familie besloot het lijk voorlopig te begraven in een akker van moeder Aelken op de Biest, nabij de stad. De gerichtsbode, Lennart Ansems, was aanwezig bij de teraardebestelling.

Volgens het vonnis interlocutoir konden de gedaagden zich nog tegen de aanklacht van de schout verweren. Bij decreet van 4 mei werden Simon Neijnens, Willem Neijnens en Simon Neijnens den jongen, respectievelijk oom, broer en neef van Jasper Neijnens, als gedaagden in het proces opgeroepen om de volgende dag om acht uur voor de schepenbank te verschijnen. De aangeklaagde familieleden tekenden vrijwel onmiddellijk protest aan tegen de rechtsgang. Zij waren het er niet mee eens dat ze de eed om de waarheid te spreken moesten afleggen tegenover de schout en dat deze ook aanwezig was bij de verhoren. Vergeefs vroegen zij slechts verhoord te worden door de eerste schepen Ferdinand Brusselaers, de zogenaamde stadhouder, of een van de andere zes schepenen, zonder dat de aanklager, de schout, daarbij aanwezig was.

Volgens de gedaagden had de schout op 30 april en 1 mei, nota bene een heiligedag, een aantal getuigen heimelijk verhoord op het kasteel en daarvan eigenhandig verklaringen opgesteld. De schout reageerde hierop met de mededeling dat hem, zowel in civiele als in criminele zaken, het recht toekwam getuigen te horen. Hij had daartoe het recht gekregen van de heer van Weert. Bovendien was nog nimmer een getuige in een criminele zaak een verhoor onder ede afgenomen zonder zijn toestemming. Als een verhoor niet in aanwezigheid van de schout had plaatsgevonden, dan had hij dat vrijwillig toegestaan. De schepenen gaven de gedaagden in deze kwestie gelijk. De gedaagden gingen er nu mee akkoord dat de getuigen de eed afgenomen werd en dat ze de verklaringen opnieuw moesten afleggen ten overstaan van het gehele college van schout en schepenen. Secretaris M. Pitten zou de akten ervan opmaken.

In het vervolg van het proces eisten de gedaagden dat het lijk van Jasper zou worden opgegraven en een laatste rustplaats zou krijgen in de gewijde aarde van het kerkhof. De aanklager, de schout, stelde dat uit verklaringen van gedaagden en getuigen, met name van Simon Neijnens en Jacob Rochussen, duidelijk bleek dat Jasper zelfmoord had gepleegd door zichzelf de keel door te snijden. Er kon geen sprake van zijn dat iemand anders hem had vermoord. Jasper had de moord begaan bij zijn eigen huis met zijn eigen mes. De deur van de plaats des onheils was gesloten geweest. De dienstmaagd, de twee tantes en de twee buurvrouwen die bij Magdaleen in huis waren geweest hadden hem niet horen roepen. Bovendien had hij geen geld bij zich gehad, zodat er geen motief voor een roofmoord was.

De schout stelde nu alles in het werk om aan te tonen dat Jasper bij zijn volle verstand tot de daad was gekomen. Hij zei dat de tegenpartij met geen enkele getuigenverklaring was gekomen waaruit bleek dat Jasper ooit in "deliro animi" was geweest. De schout duidde met dit begrip op waanzin. De gedaagden zeiden dat Jasper "bevanghen is geweest met groote sikte, frenesie ende melancolije". Ze voegden eraan toe dat ook andere mensen in Weert die aan deze ziekteverschijnselen hadden geleden, na zelfmoord in gewijde aarde waren begraven. Hun namen werden echter "honoris ergo" verzwegen. De schout zei

daarop dat de kapelaan echter lange tijd "in dullicheijt gelegen" had. Men kon niet meer spreken van een epidemie van de hete koorts want er was nog slechts één vrouw die eraan leed. De zaak leek te onttaarden in een strijd om de juiste medische termen. De schout bleef ontkennen dat er bij Jasper sprake was van "dullicheijt, elst of frenesie".

Op 9 mei 1665 werden de reprochen, de stukken voor wraking van getuigen, ingediend. In een akte verklaarde meester Angelo Mammoni officieel dat Jasper niet had geleden aan de zogenaamde "heete cortse". De schout leek het gelijk steeds meer aan zijn kant te krijgen. Volgens hem was blijkens de getuigenverklaringen Jasper op de avond van de zelfmoord nog redelijk bij zijn verstand geweest. Als de getuigen vonden dat Jasper krankzinnig was, waarom hadden ze hem dan zo vaak alleen gelaten, zelfs bij het haardvuur? Uit de verklaringen van de meid Susanna Deckers was gebleken dat haar meester de laatste tijd niet één onverstandig woord had gezegd. Ook uit de getuigenissen van nicht Geerten Smeets en slachter Jacob Rochussen werd duidelijk dat Jasper geen wartaal had gesproken. Jasper wilde brood en appels eten en bier drinken om kracht op te doen. Zijn maag kon echter weinig verdragen. De schout meende dat het duidelijk was dat Jasper zo ongedurig was omdat hij rust zocht vanwege de "ongerusticheijt der herten". Volgens hem kon Jasper de echte rust voor zijn hart slechts vinden door zich de keel door te snijden. De schout geloofde niet dat Jasper geestelijk zodanig had geleden onder de ziekte van zijn vrouw en kinderen dat hij daardoor waanzinnig was geworden. Het viel ook niet te bewijzen dat Jasper gek geworden zou zijn door de inbeslagname van vlees. Zijn schulden konden uit de opbrengst betaald worden. Evenmin zou hij er onder gebukt zijn gegaan dat hij voor zijn kostwinning hulp had moeten inroepen van Jacob Rochussen en zijn oom Simon Neijnsens, want beide mannen hielpen hem al jaren met het slachten. De gedaagden brachten tegen deze visie van de schout in dat tante Jen Simons tegen Jaspers dienstmaagd Anna had gezegd, toen hij 's avonds spoorloos was, dat ze hem moest gaan zoeken omdat hij niet goed bij zinnen was. Volgens hen had Jasper wel vaak onzinnig gepraat.

De schepenen verklaarden niet voldoende wijsheid te bezitten om te vonnissen in deze zaak. Ze gingen te rade bij dezelfde rechtsgeleerden die ze ook geraadpleegd hadden voor het interlocutoir vonnis. Ze besloten dat alle verklaringen die door beide partijen afgelegd waren, geprotocolleerd moesten worden zodat de juristen er kennis van konden nemen. Tot een definitief vonnis zijn de schepenen waarschijnlijk niet gekomen. In het archief van de schepenen van Weert werd geen slotvonnis aangetroffen. Blijkens de stukken over deze zaak was het laatste woord aan de schout geweest. Deze persisteerde bij zijn verklaringen en eiste dat de schepenen hun conclusie trokken. Het voorlopige vonnis zal wellicht het karakter van een definitief hebben gekregen. Jaspers laatste rustplaats bleef waarschijnlijk de akker op de Biest.

Joris Smets in 1683.

Op 8 februari 1657 trouwde Georgius Smits of Smets in de St. Martinuskerk te Weert met Johanne Gerarts. Niemand sprak de bruidegom gewoonlijk aan met "Georgius". De pastoor had in het huwelijksregister de naam "Joris" verlatiniseerd. Een paar jaar na het huwelijk overleed de bruid. Joris trad op 9 september 1663, hij was toen ongeveer 30 jaar, voor de tweede maal in het huwelijk.²¹ Zijn nieuwe vrouw heette officieel Joanna Berchmans. Zij werd Jen genoemd. Dit huwelijk zou bijna 20 jaar standhouden en eindigen door het overlijden van Joris. Het echtpaar kreeg negen kinderen. Net als de meeste mensen van die tijd werd het vaak geconfronteerd met de dood. Bij het sterven van Joris waren er nog slechts vier kinderen in leven, van wie de jongste ongeveer drie jaar was.

Het gezin van Joris leefde armoedig in de Hegstraat in de stad Weert. Als zelfstandige handwerksman had hij thuis een werkplaats. De bronnen onthullen niet wat hij thuis maakte. De zaak liep in 1683 rond Pasen, medio april, zo slecht dat zijn vrouw aan

armenmeester Cornelis van Breugel vroeg of er voor hen geen klein huisje van het armenbestuur beschikbaar was. Joris dacht er namelijk over om zijn werktuigen en gereedschappen te verkopen en als knecht te gaan werken. Cornelis van Breugel was niet enthousiast over dit plan omdat hij vreesde dat Joris met zijn karakter het niet lang bij een ander zou volhouden. Van Breugel ontried Joris en Jen uit het huis te trekken. Hij beloofde Jen evenwel dat hij hun plan zou voorleggen aan zijn "confrers" zoals de armenmeesters elkaar noemden. Ook met armenmeester Sijbert Peerbooms had Jen gesproken over de problemen met Joris. Zij vertelde hem dat Joris hun huis wilde verkopen omdat hij er een hekel aan kreeg. Jen zei erbij dat hij de laatste tijd weer wat raar in zijn hoofd was. Peerbooms had haar te kennen gegeven dat er geen huisje van het armenbestuur beschikbaar was.

Joris had al jaren last van perioden waarin hij zwaar krankzinnig was. Het toezicht op de geestesgestoorden hadden de schepenen van Weert toevertrouwd aan het armenbestuur. Op last van de armenmeesters moest Joris Smets enkele jaren voor zijn dood een tijd aan een ketting vastgezet worden omdat hij gevaarlijk werd voor zichzelf en zijn omgeving. Joris werd jarenlang geregeld van de armenkas onderhouden omdat hij niet voldoende kon verdienen wegens "sijne simpelheit ende frenesie die hij int hoofd hadde", zoals oud-armenmeester Jan Ververs het uitdrukte. Ververs wist zich te herinneren dat Joris op last van het armenbestuur enige tijd vastgebonden moest worden aan zijn bed of aan de planken van de bedstede. Blijkbaar kwam zijn krankzinnigheid bij vlaggen. Zelfs de burenen waren niet goed op de hoogte van zijn moeilijke geestesgesteldheid. Waarschijnlijk schermde Jen haar man behoorlijk af van de buitenwereld als hij waanzinnig was. Toch ging in de buurt het gerucht dat hij "simpel" was. De vrouw van Peter de Graeff, die al twaalf jaar de buurvrouw van Smets was geweest, was zo nieuwsgierig geworden na alle verhalen over de geestelijke toestand van Joris dat zij in zijn huis poolshoogte ging nemen. Daar vertelden zijn huisgenoten dat Joris op bed vastgebonden lag. Trieneken Cleijnen, die al zestien jaar in de buurt van het gezin Smets woonde, had nimmer gemerkt dat Joris niet goed bij zijn verstand was. De tachtig jaar oude Francis Carledor verklaarde evenwel dat hij in de 24 jaar die hij bij Smets in de buurt had gewoond verscheidene malen had gezien dat Joris simpel en kwaadaardig was. Zijn handen waren daarom geketend geweest. Carledor verklaarde niet nadrukkelijk dat hij zelf gezien had dat er een ketting aan de handen van Joris zat. Griet Stoffels, die zestig jaar was en vanaf haar jeugd in de buurt van Joris had gewoond, bevestigde daarentegen dat zij vaak gezien had dat zijn handen geboeid waren geweest als Joris bij hen thuis kwam praten. Om de ketting had hij volgens haar een groen wollen lapje ten teken dat hij niet goed bij zijn verstand was. Als Joris na het bezoek weer naar huis ging, moest altijd een van de kinderen hem begeleiden omdat men bang was dat hij in een put zou lopen of op een andere manier zou verongelukken.

Joris zou zich niet verdrinken. De angst van zijn familie en burenen dat hij zich iets zou aandoen, was groot. Jen, zijn vrouw, vertelde bij het verhoor dat hij haar had laten weten dat hij bij tijden een sterke drang voelde om zelfmoord te plegen. Hij had haar gevraagd messen, wapens en touwen zoveel mogelijk voor hem verborgen te houden. Zij deelde mee dat hij altijd al beefde zodra hij een mes vasthield. Wat zij steeds vreesde, zou eens werkelijk gebeuren.

Sedert Pasen 1683 ging het weer slecht met Joris. Op dinsdag na Pinksteren, 8 juni 1683, verliet Jen 's morgens om vier uur het bed waarin zij samen met Joris had geslapen. Zij wilde vroeg met het linnengoed naar de bleek gaan. Joris wilde met haar meegaan. Zij protesteerde hiertegen en ried hem aan nog wat te slapen zodat hij later op de dag beter kon werken. In zijn plaats moest hun zoon Gillis de mand met te bleken goed naar het veld dragen. Op het bleekveld, bij de stadsgracht, aangekomen, stuurde ze ogenblikkelijk Gillis terug naar huis. Deze zag, toen hij weer thuis was, dat zijn vader

Maquette van de stad Weert in de 17de eeuw. Gemeentelijke Musea Weert.

zich aankleedde. Ongeveer een half uur later kwam ook Jen terug. Zij vroeg meteen aan Gillis waar zijn vader was. Gillis zei dat vader ergens een brandewijntje was gaan drinken. Het was wel erg vroeg voor een glaasje. Toen Jen om ongeveer zes uur water wilde gaan putten, bleek het touw dat aan de emmer moest niet op de vertrouwde plaats te liggen. Zij verborg het touw altijd onder enkele brokken turf. Jen vreesde het ergste. Zij ging onmiddellijk hulp roepen en haar man zoeken. Griet van de pasteibakker kwam op het alarmgeroep af. Later kwamen ook Heijlken, de vrouw van Goort Geerits, en Trieneken Cleijnen naar het huis van Jen en Joris. Ondertussen was Jen naar de zolder van haar voorhuis gelopen. Daar zag ze haar man hangen aan het puttouw. Volgens het verslag van de schepenen hing hij aan een touw van anderhalve vinger dik, dat was vastgemaakt aan de balk van het dakwerk. Zijn tenen raakten de vloer van de zolder en zijn knieën waren sterk gebogen. De klompen stonden recht voor zijn knieën.

De schout riep nog dezelfde dag de schepenen bijeen om te bepalen wat er met het lichaam van Joris Smets moest gebeuren. Aan zelfmoord werd niet getwijfeld. Er werd geen proces aangespannen tegen de zelfmoordenaar en zijn verwanten. De voltallige schepenbank bepaalde dat het lijk, dat nog aan de balk hing, dezelfde avond nog begraven moest worden in ongewijde aarde, buiten de stad. Twee gerechtsboden zouden er als getuigen bij aanwezig moeten zijn. De familie van Joris diende geen gerechtelijk protest in tegen dit besluit. Joris werd op zeer treurige wijze ter aarde besteld in aanwezigheid van onder andere de twee vertegenwoordigers van het gerecht, J. Bursten en Ruth Beelen.

Hendrik Knoups in 1687

Even buiten de stad Weert, op het gehucht Boshoven, woonden in 1687 Peter Knoups en zijn zoon Hendrik.²² Waarschijnlijk bestond het huishouden slechts uit deze twee personen. Het gezin Knoups had een kleine boerderij met een aantal koeien, één of twee varkens en een boomgaard. Hoewel Hendrik al 29 jaar was woonde hij nog steeds bij zijn vader.²³ Men trouwde destijds vaak op latere leeftijd omdat men eerst verzekerd wilde zijn van een redelijk materieel bestaan. Maar Hendrik was zeer waarschijnlijk te zwaar verstandelijk gehandicapt om te kunnen trouwen. Volgens zijn vader was hij eerst geheel simpel geworden en van zijn verstand beroofd nadat hij in de week voor Pinksteren van 1687, vóór 18 mei, thuis bezoek had gekregen van een trompetter en een jongeman. Deze hadden hem gevraagd wat hij de prinses had aangedaan. Bedoeld werd

waarschijnlijk de prinses van Chimay, wier man heer van Weert was. De boodschappers hadden bedreigd dat de prinses Hendrik door vier of vijf soldaten zou laten ophalen. Of er werkelijk iets was gepasseerd tussen Hendrik en de prinses zal aan ons niet meer onthuld kunnen worden. Hendrik heeft het geheim het graf mee ingenomen.

Op 30 mei 1687 's morgens om half negen gingen vader en zoon brood eten. Daarna ging Peter de koeien in de boomgaard tuieren. Toen hij een kwartier later het woonhuis weer binnenging, was Hendrik verdwenen. Peter had hem geheel alleen in het huis achtergelaten. Omdat Hendrik verstandelijk niet helemaal in orde was, maakte Peter zich hierover extra ongerust. Hij ging in de buurt zoeken en vroeg onder andere aan Geert van de Vin, weduwe van Jan Heuvelds, of ze hem gezien had. Uiteindelijk vond hij hem op zijn eigen erf in een klein turfschuurtje naast de varkensstal. Hendrik lag daar helemaal onder het bloed, met zijn keel opengesneden. De vader sloeg een arm om de zoon en leidde hem weg om hem op stro te leggen.

Peter Knoups ging naar zijn buurman Teunis Verschuieren om hulp te halen. Hij vertelde daar dat hij niet wist of zijn zoon zichzelf de keel doorgesneden had of dat iemand anders het had gedaan. Teunis ging met Peter mee. Weer bij Hendrik gekomen werd de vader door woede overvallen. Hij wilde zijn zoon met een stok slaan en riep: "Dou bengel wat rusie hebt gij mij aangedaan". Teunis wist Peter ervan te weerhouden zijn zoon te slaan.

Buurvrouw Geert van de Vin kwam ook weldra het erf op om naar de bebloede Hendrik te kijken. Het duurde niet lang of de hele buurt was op de hoogte van het incident. Veel vrouwen gingen naar de ongelukkige Hendrik toe. Hij werd op een stoel gezet. Vanwege de grote wond in de keel kon hij niet meer praten, alleen nog wat murmelen. Jenne Linsen, de vrouw van Jan van Meijel, verklaarde dat ze gezien had dat Peter Knoups in de zakken van de kleding van zijn zoon naar iets zocht, waarschijnlijk een mes. Peter vond niets. Willemken Janssen, de weduwe van Schaeck Jacobs, vertelde dat zij naar het huis was gegaan omdat ze in haar boomgaard Hendrik had horen kermen in zijn huis. Jenne, de vrouw van Hendrik Gevers, vertelde dat zij van Teunis Verschuieren over het "ongemack" van Hendrik hoorde. Toen zij bij de ongelukkige, die al op een stoel zat, kwam, zag ze zoveel bloed op zijn lichaam dat ze niet kon zien waar de wond was. Pas 's avonds had ze de wond kunnen zien. Marie, de vrouw van Peter van Moffert, had 's morgens ondanks het bloed de wond wel goed kunnen waarnemen. Haar man was die ochtend aan het werk op de heide. Toen hij 's middags terugkwam en van het ongeluk hoorde, ging hij naar de familie Knoups. Hendrik zat nog steeds onder het bloed. Peter van Moffert deed een poging om met hem te praten maar de gewonde kon geen verstaanbaar woord produceren.

Peter Knoups had onmiddellijk de ernst van de verwonding ingezien. Hij had Teunis Verschuieren gevraagd een priester te halen zodat Hendrik nog kon biechten. Op weg naar een geestelijke was Teunis nog opgehouden door Jenne, de vrouw van Hendrik Gevers, aan wie hij de reden van zijn tocht vertelde. De priester kwam nog op tijd bij Hendrik Knoups. De stervende heeft, volgens de verklaringen, nog volledig en bij zijn volle verstand kunnen biechten. Hoe het in zijn werk is gegaan zonder dat hij kon spreken werd niet verhaald. In ieder geval zullen hem de genademiddelen zijn toegediend. Zijn geweten was daarna gerustgesteld. Tot aan zijn overlijden op 1 juni 's morgens bleef hij heel rustig.

In de laatste twee dagen van zijn leven kreeg Hendrik veel bezoek. Dat men meende dat Hendrik in levensgevaar verkeerde, bleek uit het feit dat zijn vader direkt een priester liet halen maar geen medicus. Waarschijnlijk werden er niet onmiddellijk geneeskundigen bij de zwaargewonden geroepen omdat gedacht werd dat er niets meer te redden viel. Later op de dag van 30 mei bezochten de medisch doctor Van Dungen en de chirurgijn Joannes Mack, samen met de schout Arnold Costerius en de schepenen Van Dungen, Peerbooms, Van Sittert en Van Breughel, Hendrik Knoups ten behoeve van de gerechtelijke schouwing. Hendrik lag toen op een laag stro op de grond. De doctor en

de chirurgijn constateerden dat de keel van Hendrik een diepe wond had van twee vingers breed. De wond moest met een mes gemaakt zijn. Zij wisten geen methode voor genezing en concludeerden dat er geen kans was dat hij in leven gehouden kon worden.

De schout en schepenen vroegen verschillende keren aan Hendrik wie hem de verwonding had toegebracht. Hendrik kon niet praten maar wees twee maal met zijn hand naar zijn borst. De heren van de magistraat meenden dat Hendrik daarmee aangaf dat hij het zichzelf had aangedaan. De schout vroeg toen heel nadrukkelijk aan Hendrik of hij op zichzelf wilde wijzen als hij zelf de keel had doorgesneden. Daarop wees Hendrik weer op zichzelf.

Nog diezelfde dag van het ongeval verzocht de schout de schepenen van Weert om een zogenaamd decreet van apprehensie om Hendrik in hechtenis te kunnen nemen ten behoeve van een crimineel proces voor de schepenenbank van Weert. De schepenen stemden direct in met het verzoek omdat Hendrik ervan verdacht werd zichzelf te hebben willen vermoorden. Hendrik werd niet meer overgebracht naar het gevang. Op 1 juni overleed hij in het huis van zijn vader.

Het proces moest, gezien het feit dat het lijk niet lang thuis kon blijven liggen, snel gevoerd worden. Reeds op 2 juni 's morgens om zes uur begon het proces tegen hem. In de officiële "aenspraecke" klaagde de schout Hendrik Knoups en Peter Knoups, als vader van de verdachte, aan. De schout stelde dat Hendrik moordenaar was van zichzelf en eiste dat het lijk, gezien ten voorbeeld, naar de gerechtsplaats gesleept werd om het daar te laten hangen in een houten vork of gaffel. De goederen van de overledene moesten ten profijte van de heer van Weert verbeurd verklaard worden. Het gerecht was al direkt na de schouwing van de gewonde op 30 mei begonnen met het verhoren van getuigen of het verkrijgen van de zogenaamde "informatie preparatoir" en ging daar de andere dag mee door. Uit hun eigen verslag van de schouwing bleek dat

de schout en schepenen geen mes of ander instrument hadden gevonden waarmee de verwonding veroorzaakt was. Wel hadden ze gezien dat het turfschuurtje van binnen geheel besproeid was met bloed. Van de omwonenden, die door de schout en schepenen werden gehoord, kon niemand verklaren hoe Hendrik gewond was geraakt. Na het indienen van de mondelinge "reprochen", waarbij de gedaagde partij de door de aanklager ingebrachte stukken wraakte, en de "salvatie", waarbij de schout zich verzette tegen deze wraking, kwam er om vier uur 's middags een einde aan een lange procesdag. De schout was ervan overtuigd dat Hendrik zelfmoord had willen plegen. Toen aan Hendrik gevraagd was wie de wond had toegebracht, had hij naar zichzelf gewezen. Er waren geen aanwijzingen te vinden dat iemand anders had gepoogd hem te vermoorden. Op het tijdstip van het ongeval was de vader niet verder van huis geweest dan in de boomgaard. Als iemand anders had gepoogd Hendrik te vermoorden dan had Peter Knoups het lawaai moeten kunnen

Bladzijde van de verslagen van de verhoren van de getuigen in het proces tegen Knoups. Gemeentearchief Weert, Oud-rechterlijk archief Weert, inv. nr. 4345.

horen. Ook de vader verdacht zijn zoon van zelfmoord want waarom zou hij hem anders hebben willen slaan. De overledene kon en wilde volgens de schout niemand anders beschuldigen van de poging tot moord. De schout verwierp het argument van de aangeklaagde partij dat men Hendrik in deze toestand, waarbij hij niet kon spreken, niet had mogen ondervragen op de manier zoals het gebeurd was.

De schepenen wilden blijkbaar de zaak werkelijk snel afhandelen. Zij vroegen nog diezelfde dag te Roermond advies van rechtsgeleerde advocaten die werkzaam waren bij het hof van Gelre. Nog diezelfde avond bogen de Roermondse juristen zich over de zaak en stelden een uitvoerig advies over een vonnis op. Reeds de volgende dag, 3 juni 1687, velden de schepenen van Weert het vonnis, feitelijk een tussenvonnis, dat geheel door de Roermondse juristen geformuleerd was. De partijen moesten de ingebrachte feiten binnen 24 uur met bewijzen staven. Het lijk mocht voorlopig, omdat het niet langer verantwoord was dat het boven de grond bleef, in gewijde aarde begraven worden. De juristen meenden dat niet voldoende bewezen was dat Hendrik zichzelf de keel doorgesneden had. De zaak was te belangrijk om zonder bekentenis een schuldige aan te wijzen. Peter Knoups moest zich met al zijn goederen garant stellen voor zijn zoon en hem op tijd laten begraven. Bovendien werd de vader veroordeeld tot het betalen van alle kosten van het gerecht. De juristen meenden dat ze de schout niet tot betaling konden veroordelen omdat deze zijn plicht gedaan had door handelend op te treden bij een ernstige verdenking van zelfmoord. Hij behoorde daar niet financieel de dupe van te worden. Waarschijnlijk zijn beide partijen tevreden geweest met het vonnis. De zaak was hiermee voor het gerecht afgedaan. Van de trompetter en de boodschappenjongen hoorden we niets meer. Zullen ze met schuldgevoelens hebben gezeten? In Boshoven zal men gerouwd hebben om zo'n tragisch levenseinde.

Slotbeschouwing.

Het leven van Vessens Cornelis, Jasper Neijns, Joris Smets en Hendrik Knoups eindigde onverwachts. Twee van hen stierven doordat de keel doorgesneden was en de anderen door verhangung. Op vrij ruwe wijze werd zelfmoord gepleegd. De keel doorsnijden kende men als effectieve methode van doden bij het thuis slachten van dieren. Het vergt nogal wat wilskracht en kundigheid om deze methode bij zichzelf toe te passen. Bij Hendrik Knoups gebeurde het niet erg vakkundig. Het duurde twee dagen eer hij aan zijn verwondingen stierf.

Het is moeilijk te achterhalen waarom de personen een einde aan hun leven maakten. Tegenwoordig wordt vaak suïcide gepleegd omdat men zeer depressief is of het leven ondragelijk of zinloos vindt. Golden deze motieven ook in de 17de eeuw? De kerk, die toen een veel grotere stempel op de samenleving drukte, veroordeelde zelfmoord als een doodzonde zodat er eeuwige verdoemenis voor plegers ervan was. Waarschijnlijk kwam de zelfmoordenaar destijds eerder uit wanhoop, psychische gestoordheid en angst tot de fatale stap dan vanwege een weloverwogen standpunt over de zinvolheid van zijn leven. Opvallend is dat er zich bij de vier gevallen van zelfmoord in Weert in de 17de eeuw geen vrouwen bevinden. De achtergronden van de mannen, ook hun leeftijd, waren zeer verschillend. Twee van hen, Joris Smets en Hendrik Knoups, waren al lang geestelijk of verstandelijk niet goed. De schepenen waren niet coulant voor de zelfmoordenaars. Zij oordeelden geen enkele keer dat geestelijke gestoordheid een verzachtende omstandigheid was. Alleen aan Hendrik Knoups werd een kerkelijke begrafenis toegestaan omdat niet met honderd procent zekerheid te bewijzen viel dat hij zichzelf de keel had doorgesneden. Het verstandelijk gehandicapt zijn van Hendrik speelde geen rol bij het vellen van het vonnis. Dat de katholieke kerk hem geen christelijke begrafenis weigerde omdat hij nog had kunnen biechten was waarschijnlijk wel van belang voor de schepenen. Het lijk van een andere zelfmoordenaar moest op het

galgeveld bij de Moesdijk in een vork gehangen worden en de stoffelijke overschotten van Jasper Neijns en Joris Smets werden buiten de stad in ongewijde aarde begraven. De vier mannen waren blijkbaar heel nadrukkelijk van plan geweest zelfmoord te plegen. Hun daad was geen roep om aandacht, zoals tegenwoordig vaak het geval is bij zelfmoordpogingen. Hendrik Knoups en Jasper Neijns, die zich de keel doorsneden, hadden zich stilletjes teruggetrokken in respectievelijk een turfschuurtje en een stal.

De naaste familie van de overledenen geloofde vaak weldra dat er sprake was van zelfmoord. Alleen de pleegvader van de jonge Vessens Cornelis weigerde te accepteren dat er zelfmoord gepleegd kon zijn. Bij Jasper Neijns trachtten de verwanten met alle mogelijke verklaringen aan te tonen dat hij niet toerekeningsvatbaar was geweest. In het gezin Neijns zal zich waarschijnlijk zoveel ellende hebben voorgedaan dat Jasper het niet meer aankon. Bij de zaak Joris Smets viel het armenbestuur, dat steeds toezicht op hem had gehouden, misschien het verwijt te maken dat het de klachten van het echtpaar Smets niet serieus genoeg had genomen. Zou Hendrik Knoups werkelijk doodsbang geweest zijn voor de zogenaamde boodschappers van de prinses? De schepenen vroegen zich niet af waarom iemand tot zelfmoord was gekomen. Zij beperkten zich tot het domein van het recht, waartoe het zieleleven niet behoorde.

Noten:

1. HOOFF, Anton J.L. VAN. Zelfdoding in de antieke wereld. Van Autothanasia tot suicide. Nijmegen, 1990.
2. BROUWERS, Jeroen. De laatste deur. Essays over zelfmoord in de Nederlandstalige letteren. Amsterdam, 1984, 167.
3. BLOKKER, Bas. Lijdzaam wachtte Augsburg op het onheil. In: N.R.C. Handelsblad, 27-2-1993 (bespreking van het boek van Bernd Roeck, "Als Wollt die Welt schier brechen. Eine Stadt in Zeitalter des Dreissigjährigen Krieges")
4. TRICHT, H.W. VAN. Het leven van P.C. Hooft. 's-Gravenhage, 1980, 120-121.
5. Teylers Museum Haarlem, tekening van Esaias van de Velde, inv. nr. 0 11.
6. V[EEEN], J.S. V[AN]. Zelfmoord. In: Bijdragen en Mededelingen Gelre, 34 (1931), 225.
7. Gelresche Landt ende Stadt-Rechten int Overkwartier van Ruremonde, Arnhem, 1677 (3de druk), pag. 369, art. 18 en pag. 370, art. 19.
8. JANSEN, J.C.G.M. Waanzin en repressie. De zinnelozen en hun behandeling in Maastricht in de 18de eeuw. In: Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg. Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg, 23(1978), 63.
9. FOUCOULT, Michel. Geschiedenis van de waanzin in de zestiende en achttiende eeuw (vertaling van C.P. Heering-Moorman). Meppel 1989, 17.
10. Foucoult, a.w., 165.
11. Foucoult, a.w., 129-132.
12. Jansen, a.w., 63.
13. ELIAS, Norbert. Het civilisatieproces. Sociogenetische en psychogenetische onderzoeken. Utrecht, 1990, deel 2, 340.
14. De gegevens voor deze zaak zijn ontleend aan Gemeentearchief Weert (GAW), Oud-rechterlijk archief Weert (O.R.W.), inv. nr. 4168.
15. GAW, O.R.W., inv. nr. 4082.
16. GAW, O.R.W., inv. nrs. 164 en 4248. Het hoofdstuk over de zaak Neijns is praktisch geheel gebaseerd op deze bronnen.
17. GAW, Oud-administratief archief Weert, inv. nr. 1986, Register van "ophaldinghe" van burgemeester Frans Knaepen in 1665.
18. GAW, Collectie doop-, trouw- en begraafboeken Weert, ondertrouw op 1 juni 1652.
19. ELIAS, Norbert. Het civilisatieproces. Sociogenetische en psychogenetische onderzoeken. Utrecht, 1990, deel I, 180, 223.
20. GAW, O.R.W., inv. nr. 2103.
21. GAW, Collectie doop-, trouw- en begraafboeken van Weert; O.R.W. inv. nr. 4807.
22. GAW, O.R.W. inv. nr. 4345.
23. GAW, Collectie doop-, trouw- en begraafboeken van Weert, dopen van Henricus Cnoops op 4 februari 1658.